

RECENZJA

rozprawy doktorskiej p. mgr. lic. Aleksandry Brzezińskiej-Lis pt.: „Obraz Jezusa u młodzieży. Studium katechetyczne na podstawie badań maturzystów w archidiecezji krakowskiej”, napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Tadeusza Panusia. Kraków 2023, ss. 173.

Współczesne nauczanie religii w polskiej szkole tworzy oryginalną formę posługi słowa. Jego charakter katechetyczny wyraża się w tym, że ma powiązanie ze wszystkimi działaniami katechetycznymi Kościoła i powinno wypełniać podstawowe funkcje katechezy (zob. PDK 83). Takie widzenie środowiska szkolnego jest trudne do przecenienia, ponieważ w okresie nasilających się tendencji sekularyzacyjnych w oświacie coraz łatwiej z jej pola widzenia stracić kontekst religijny oraz osobę Jezusa, do którego musi prowadzić wszelki przekaz katechetyczny. Trzeba zgodzić się z opinią, że wyznaniowe lekcje religii, pomimo wielu ograniczeń, mają zdecydowanie charakter katechetyczny oraz ewangelizacyjny, choć nie są pełną katechezą (por. PDK 83) oraz faktycznie spełniają funkcje formacyjne wobec różnych grup uczniów.

W kontekście dokonujących się w Polsce złożonych przemian społeczno-kulturowych, istnieje pilna potrzeba pogłębionej refleksji naukowej przede wszystkim nad adekwatnością działalności katechetycznej w stosunku do obecnych wyzwań i potrzeb młodych katechizowanych. W takiej sytuacji recenzowana praca doktorska wychodzi naprzeciw najpilniejszym zapotrzebowaniom katechetycznym w Polsce, aby wśród osobowych wzorów do naśladowania w życiu maturzystów była stale obecna Osoba i dzieło Jezusa Chrystusa.

Wyrażam uznanie Promotorowi pracy recenzowanej doktorskiej ks. prof. dr. hab. Tadeuszowi Panusiu, który poprzez swoje naukowe oddziaływanie sprawił, że p. mgr lic. Aleksandra Brzezińska-Lis najpierw zainteresowała się tym problemem naukowym, a następnie uznała go za ważny i rozwiązała go w przedstawionej do recenzji dysertacji w oparciu o interesujący materiał empiryczny.

1. Problematyka i struktura pracy

Rozprawa doktorska przygotowana przez p. mgr. lic. Aleksandrę Brzezińską-Lis składa się z tekstu liczącego 173 strony. W jej strukturze znajduje się czytelny opis

bibliograficzny (s. 2), spis treści (ss. 2-4), poprawny wykaz skrótów (ss. 4-5), lapidarny, ale dobrze skonstruowany wstęp (ss. 6-10), w którym Doktorantka uzasadniła wybór tematu wskazując na jego aktualność, wyjaśniła sformułowanie tytułu pracy, scharakteryzowała stan badań w interesującej ją dziedzinie, napisała o bazie źródłowej dla swojej pracy, określiła zagadnienia, na których skoncentruje swoją uwagę oraz poinformowała o metodzie naukowej i strukturze pracy rozparcelowanej prawidłowo w pięciu rozdziałach (ss. 6-10).

W rozdziale I: „Jezus w świetle *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce i Programu nauczania religii*” (ss. 11-45), Doktorantka dokonała analizy zawartości treściowej *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* z lat 2001 i 2010 oraz *Programu nauczania religii* z lat 2001 i 2010, w której udało się wykazać, jak uplasowała się w nich Osoba i dzieło Jezusa. Dokonała także prezentacji, jak zidentyfikowane założenia teoretyczne zostały spetryfikowane w propozycjach znajdujących się w wybranych podręcznikach do nauczania religii na wszystkich poziomach edukacyjnych. Interesująco wykazała także, jak ważne jest ukazywanie wzoru osobowego Jezusa w różnych okresach rozwoju katechizowanych. W końcowej części rozdziału została przedstawiona ogólna charakterystyka psychologiczna i socjologiczna współczesnego maturzysty z jego mocnymi i słabymi stronami.

W rozdziale II: „Kondycja religijna polskiej młodzieży w świetle wyników zastanych badań socjologicznych” (ss. 46-60), Autorka lapidarnie zaprezentowała kondycję religijną polskiej młodzieży w oparciu o wcześniej opublikowane badania maturzystów w wybranych diecezjach polskich oraz na terenie całej Polski. W tej prezentacji ukazał się ciekawy „witraż” wiedzy religijnej młodzieży, ich zaangażowania w życie sakramentalne oraz poziom zinterioryzowanej hierarchii wartości. Taka prezentacja pozwoliła także wyjaśnić dynamiczne zjawisko frekwencji na lekcjach religii w szkole oraz wyeksponować sytuację kulturowo-społeczną współczesnych katechizowanych, która wpływa na dynamikę życia religijnego.

W metodologicznym rozdziale III: „Metodologia badań własnych - obraz Jezusa u młodzieży w wybranych szkołach archidiecezji krakowskiej na podstawie badań maturzystów” (ss. 61-90), p. Aleksandra Brzezińska-Lis poinformowała o celu i problematyce przeprowadzonych badań. Wystarczająco ukazała sposoby analizy danych i wskazała na zastosowaną metodę badawczą. Zawężając następnie przestrzeń badawczą, skupiła się na scharakteryzowaniu maturzystów archidiecezji krakowskiej, związanych z wielką polską metropolią z jej wielowymiarowymi uwarunkowania oraz dziedzictwem historycznym i statystycznym.

W rozdziale IV: „Analiza ilościowa i jakościowa wyników badań maturzystów archidiecezji krakowskiej” (ss. 91-141), Doktorantka dokonała poprawnej analizy materiału empirycznego, który został pozyskany w badaniu ankietowym wśród 504 maturzystów archidiecezji krakowskiej. Dobrze została zinterpretowana ich wiedza z zakresu dogmatyki oraz teologii fundamentalnej dotycząca osoby Jezusa Chrystusa, która została ukształtowana w ciągu 12 lat nauczania religii w szkole. Mocną stroną analizy było ukazanie osobistych relacji krakowskich maturzystów z Osobą Jezusa.

W rozdziale V: „Wnioski katechetyczno-duszpasterskie wynikające z analizy obrazu Jezusa wśród maturzystów archidiecezji krakowskiej” (ss. 142-150), Autorka przedstawiła najważniejsze wnioski katechetyczno-duszpasterskie, które wyniknęły z przesłanek wcześniej zaprezentowanych. Dokonała tego dwuwymiarowo, ponieważ najpierw zostały one zaadresowane do katechetów oraz duszpasterzy, a następnie do maturzystów kończących szkolną edukację religijną. Wydaje się, że można było w tej części zgłosić bardziej radykalne postulaty i Doktorantka mogła się wykazać większą odwagą i samodzielnością, ponieważ wsad merytoryczny z przeprowadzonych badań empirycznych na to zdecydowanie pozwalał.

Zakończenie recenzowanej dysertacji (ss. 151-154) zawiera wszystkie wymagane informacje i jest udaną rekapitulacją wykonanej pracy naukowej. Pojawił się w nim systematyczny przegląd wniosków i klasyfikacja owoców badań oraz wyeksponowanie twórczych osiągnięć dysertacji w maksymalnym skrócie. Dzięki temu Doktorantka z powodzeniem zakończyła swoje badania.

W strukturze pracy znajduje się spis 51 tabel (ss. 155-157), poprawnie sparcelowana bibliografia załącznikowa (ss. 158-167), aneks (ss. 168-173), który zawiera pełny tekst kwestionariusza ankiety pt.: *Mój obraz Jezusa* (ss. 169-173).

2. Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej.

Rozprawa doktorska p. mgr. lic. Aleksandry Brzezińskiej-Lis podejmuje interesujące, a jednocześnie naukowo ważne i aktualne zagadnienie dotyczące zdiagnozowania efektów formacji chrystocentrycznej młodzieży klas maturalnych na terenie archidiecezji krakowskiej. Doktorantka zdobyła się na odwagę, pomimo obiektywnych trudności związanych z pandemią oraz uwikłaniem takiej młodzieży w zawirowania polityczne, aby zdiagnozować odbytą formację przez młodzież szkół średnich, i na tej podstawie podjąć próbę certyfikacji podejmowanych wcześniej działań formacyjnych w ramach szkolnej lekcji religii.

Doktorantka precyzyjnie wyodrębniła z najważniejszych dokumentów katechetycznych myśli przewodnie i istniejące między nimi wzajemne więzi dotyczące formacji młodzieży w końcowym etapie edukacji szkolnej. Nie są to jedynie streszczenia ani proste wyciągi z tekstu dokumentów eklezjalnych i oświatowych, ale działania dokonywane według określonego klucza. Zostały one także przyporządkowane potrzebom prowadzonych badań.

Do podstawowych atutów recenzowanej rozprawy doktorskiej należy komponent informacyjny, wyjaśniający w sposób werbalny podstawowe pojęcia i fakty, przez co przekazuje wiadomości z dyscypliny „teologia” i „katechetyka”, podaje informacje dopełniające, ułatwiające poruszanie się po materiale empirycznym. Wsad niewerbalny obejmuje ilustrujące przekaz tabele, diagramy, wykresy, wizualizacje komputerowe (np. s. 85) i mapę (s. 81), które sterują przyswajaniem nowych informacji wynikających z badań. Komponent orientacyjny pracy, zawiera także zabiegi parcelacji tekstu poprzez przemyślany wstęp, precyzyjny spis treści, śródtytuły, odsyłacze oraz wykaz tabel i aneks. Z lektury tekstu wyłania się zdecydowanie idea skonfrontowania czytelnika z najważniejszymi efektami przeprowadzonych badań, co jest mocną stroną recenzowanego materiału.

Za najważniejsze oraz oryginalne osiągnięcia naukowe zawarte w tej pracy uznaję:

- Poprawne przeanalizowanie wybranej literatury naukowo-badawczej, co pozwoliło uzasadnić sformułowanie własnego problemu badawczego, celu pracy i sposobów naukowego postępowania przy rozwiązywaniu głównych tez pracy (ss. 11-28).
- Opracowanie kwestionariusza ankiety i przeprowadzenie oryginalnego pomiaru wiedzy religijnej, jakości życia religijno-moralnego młodzieży klas maturalnych, czyli grupy osób bardzo ważnych w życiu każdej wspólnoty parafialnej i narodowej (ss. 168-173).
- Wykonanie wizualizacji w postaci precyzyjnych tabel obrazujących efekty pracy formacyjnej Kościoła wśród uczniów klas maturalnych w archidiecezji krakowskiej. Wydobyte z badań wskaźniki w mojej opinii napawają nadzieją i studzą alergiczne reakcje niektórych środowisk, wieszczące lawinową erozję wiary i religijności wśród tej grupy wiekowej (ss. 96; 105; 112; 119). Doktorantka tymi badaniami budzi nadzieję na przyszłość i pośrednio potwierdza, że warto taką formację prowadzić w przyszłości.
- Doceniam osiągnięty pułap aplikacyjnego celu rozprawy, który urzeczywistnił się w fakcie, iż Doktorantka zaproponowała działania podnoszące jakość formacji uczniów klas maturalnych poprzez odnowę metod i form tejże formacji, konieczny namysł na treściami formacji skierowanej do takiej młodzieży, ale przede wszystkim poprzez wzmocnienie

współpracy środowisk katechetycznych, co stanowi obecnie prawdziwy „krzyż katechetów” w formacji młodzieży szkół średnich (ss. 143-150).

- Praca jest oryginalna, ponieważ widać duży wkład własny i udane próby zajmowania osobistego stanowiska Autorki w analizowanych kwestiach. Mogę potwierdzić, że kryterium „wyczerpania tematu” poprzez dotarcie do źródeł i rozwiązanie problemu przy aktualnym stanie nauki i przy wsparciu się na dobrych własnych badaniach, zostało umiejętnie zrealizowane.
- Należy także podkreślić znaczące osiągnięcia badania ankietowego, które mogą posłużyć do pogłębionych naukowych dyskusji w gronie polskich katechetów oraz osób odpowiedzialnych za nauczanie religii w szkole:
 - * Na grupę 504 respondentów tylko jedna osoba wśród maturzystów myśli o tym, by zostać osobą duchowną (s. 80).
 - * Mocno zastanawia liczba rodzeństwa badanych maturzystów, ponieważ nie posiada rodzeństwa 16,22% (s. 73), a 46,57% ma tylko jedną osobę rodzeństwa (s. 73), a tylko 5,21% pochodzi z rodzin wielodzietnych (s. 73). Z tego wynikają liczne zawirowania społeczne w Polsce.
 - * Nauczycielem religii w szkole ponadgimnazjalnej najczęściej byli kapłani – 42,41% (s. 79). W skali polskiej jest to pułap trudny do osiągnięcia.
 - * Małżeństwo poprzedzone ślubem zamierza założyć 65,28% ankietowanych maturzystów (s. 80). Tutaj uwydatnia się erozja zaufania do założenia sakramentalnej wspólnoty małżeńskiej w porównaniu z analogicznymi badaniami sprzed dekady.
 - * Liczba dzieci przystępujących do I Komunii Świętej radykalnie się zmniejszyła w latach 2000-2020 - o 7234 osoby (s. 88).
 - * Respondenci przyznający się do katolicyzmu potwierdzili w zakresie 30,13%, że istnieje tylko jedna prawdziwa religia (s. 93). To trudne do zinterpretowania stanowisko w sytuacji, gdy zdecydowana większość to zadeklarowani katolicy.
 - * Maturzyści potwierdzili w 89,60%, że wiara religijna jest obecna w ich życiu i wciąż jest im potrzebna (s. 96). Ten fakt warto zdecydowanie promować w środowisku edukacyjnym.

Reasumując ocenę merytoryczną należy stwierdzić, że rozprawa doktorska p. mgr. lic. Aleksandry Brzezińskiej-Lis jest dziełem, na podstawie którego można precyzyjnie spojrzeć na formację młodzieży klas maturalnych w archidiecezji krakowskiej w wyodrębnionej przestrzeni akceptacji wzoru osobowego Jezusa Chrystusa. Czytelnik z modelem

normatywnym tej formacji spotyka się w rozdziale I, z modelem realizowanym w archidiecezji krakowskiej w rozdziale III-IV oraz modelem postulowanym tej formacji w rozdziale piątym. Praca doktorska p. mgr. lic. Aleksandry Brzezińskiej-Lis jest naukowo udanym spojrzeniem na analizowany problem, przynosi cenny materiał porównawczy, umiejętnie zinterpretowany. To wszystko pobudza do dyskusji i ponownie nakazuje planować katechetyczne nauczanie i formację w synergii do zmieniających się potrzeb ludzi młodych uczestniczących w wyznaniowej lekcji religii.

3. Ocena formalna rozprawy doktorskiej

Analizując kryteria formalne można stwierdzić, że praca posiada zasadny, oryginalny, zgodny z bieżącym zapotrzebowaniem temat. Potwierdzam, że wyraźnie widać odpowiednio sformułowany problem i cel pracy. Doktorantka tak o tym pisze: „Celem pracy jest zbadanie, jaki obraz Jezusa posiadają maturzyści archidiecezji krakowskiej, którzy uczestniczyli w pełnym 12-letnim cyklu kształcenia z zakresu religii” (s. 6). Aktualność takiego zadania nie podlega dyskusji. Wystarczający jest dobór i wykorzystanie fachowej literatury, z której wyrasta teoretyczna część pracy.

Praca odznacza się przejrzystym, logicznym, proporcjonalnym i wyczerpującym układem rozdziałów i paragrafów. Została napisana w oparciu o trzy etapy analizy teologicznopastoralnej, które chociaż nie zostały w napisanym tekście *implicite* przez Autorkę tak nazwane, to opis postępowania badawczego to wyraźnie sugeruje (s. 8). Ta strategia identyfikuje cały zamysł badawczy recenzowanej pracy. Doktorantka również dobrze wykorzystwała metody szczegółowe, takie jak: opis statystyczny zmiennych liczbowych i jakościowych, testy U Manna-Whitneya, testy chi-kwadrat, współczynniki korelacji *rho* Spearmana. Ich operacyjne nasilenie uzależnione jest od etapu badawczego.

Potwierdzam, że dysertacja charakteryzuje się estetycznym, oszczędnym w słowa językiem, logicznymi zdaniami, które nie zaciemniają wywodów naukowych. Nie ma w niej eufemizmów, nieuzasadnionych „zachwyków”, przypuszczeń i peryfraz. Potwierdzam, że dzieło stanowi zwartą całość i odznacza się starannym zapisem, w którym widać bardzo dobre naukowe kierownictwo Promotora. Praca wolna jest od błędów ortograficznych, poważniejszych niedociągnięć stylistycznych, interpunkcyjnych i drukarskich „literówek”, chociaż nie można potwierdzić, że takie nie występują w tekście. O tym napiszę niżej.

Przypisy w recenzowanej rozprawie wykonane w systemie przecinkowym są poprawne i konsekwentnie stosowane. W kwestii ich zawartości nie zgłaszam istotnych

zastrzeżeń. Bez wnikania w intencje Autorki, która z pewnością chciała wykonać dzieło jak najdoskonalsze, muszę z obowiązku recenzenta odnieść się do rozstrzygnięć nie zawsze jednoznacznych, wyrażonych na 173 stronach pracy. Skupię się na tych kilku zasadniczych.

- Wydaje się, że w paragrafie pt. „Teren badań – charakterystyka archidiecezji krakowskiej jako terenu badawczego” (ss. 81-82), sięganie do czasów początku chrześcijaństwa na ziemiach polskich nie jest uzasadnione.
- W pracy pojawiają się niepotrzebne odstępki, dublujące zadania przejmowane zazwyczaj przez akapit. W interlinii celowo została zastosowana opcja „podwójnie” albo „wielokrotność”, co sztucznie powiększa zawartość korpusu pracy.
- Zgodnie z *Zasadami Pisowni Słownictwa Religijnego* wyraz „ewangelia” pisany małą literą dotyczy części Mszy świętej lub zasady stanowiącej dla kogoś naukę. Natomiast wyraz jako nazwa księgi, opis słów i czynów Jezusa powinien być napisany wielką literą „Ewangelia” i poprawnie jest na s. 31. W dysertacji brakuje konsekwencji w tym względzie.
- W przypisach nie zawsze stosowna jest kursywa certyfikująca tytuł cytowanej publikacji np.: Por. T. Panuś, *Nauczanie religii w polskiej szkole*, [w:] *Leksykon katechetyczny*, red. J. Szpet, J. Kostorz, Kielce 2020, s. 473–474 (s. 23).
- Nieuprawnione jest używanie jednocześnie kursywy i cudzysłowu, ponieważ jest to ten sam manewr redakcyjny np. ss. 24; 142.
- Pojawiają się drobne błędy wynikające z pominięcia koniecznej litery nadającej logikę zdaniu np. „Boga trzeba głosić w porę i nie porę” (s. 148).
- Można także dostrzec nieliczne literówki np.: teologa zamiast teologia (s. 47).
- Występują także w pracy dodatkowe skróty, które nie są umieszczone w wykazie skrótów: np. COVID-19 (s. 66).
- Sporadycznie przy cytowaniu wybranego dzieła naukowego brakuje strony w przypisie np. s. 40 przypis 77.
- Pojawiają się przypadki personalizacji rzeczy: „Dyrektorium w swoim przekazie podejmowało kwestie...” s. 21; „Reforma oświaty zwana „*reformą Handkego*”, od nazwiska ówczesnego ministra edukacji i nauki, w 1999 roku wprowadziła...” s. 24; „Ponieważ trend, o którym mówi miasto Kraków, zauważalny jest również w całej archidiecezji” s. 85; „Tabela 4.2.17 pokazuje częstotliwość korzystania maturzystów z modlitwy...” s. 130.

- Podanie treści pytań zamkniętych na stronach 63-65 mogło zostać pominięte poprzez odesłanie czytelnika do aneksu i pełniej ich prezentacji. Na tych stronach jest to prosta sprawozdawczość, która niewiele wnosi do postępowania naukowego.
- Za nieuzasadnione uważam cytowanie w pracy teologicznej dorobku prof. Jana Hartmana, który ma zaburzone i tendencyjne widzenie rzeczywistości religijnej i daje temu wyraz w licznych wypowiedziach medialnych (s. 57).

Wskazane powyżej uwagi krytyczne nie obniżają ogólnej oceny dysertacji. W mojej opinii mają one charakter porządkujący dokonania naukowe Doktorantki oraz są bazą do podjęcia naukowej dyskusji dotyczącej poszukiwania skutecznych strategii budowania właściwego obrazu Jezusa w świadomości maturzystów stojących u progu dorosłego życia. Mogą także okazać się pomocne przy opublikowaniu tej pracy. Zgłaszam taki postulat, ponieważ problematyka dotycząca efektów formacji chrystocentrycznej w ramach wyznaniowej lekcji religii w Polsce, co budzi coraz więcej dyskusji i domaga się holistycznego podejścia.

4. Pytania do dyskusji

Doceniam twórczy profil dysertacji, jednakże od strony naukowej rodzą się pewne pytania, które w nurcie recenzenckiego działania chcę zadać Doktorantce:

1. Niezależna amerykańska firma badawcza *Pew Research Center* porównała religijność osób przed czterdziestką i po czterdziestce w 108 państwach na całym świecie i opublikowała raport 19 czerwca 2018, powtórzony następnie po okresie pandemii COVID-19. Wyniki wskazują jednoznacznie, że młodzi są mniej religijni niż starsi, a w połowie przebadanych państw nastąpił spadek religijności oraz identyfikacji z własnym wyznaniem. Ogromny niepokój budzi fakt, że ze wszystkich przebadanych państw, największy spadek religijności - z generacji na generację - nastąpił w Polsce. Jak można ten fakt wytłumaczyć mając to na uwadze, że młode polskie pokolenie było wiele lat edukowane religijne w ramach wyznaniowej lekcji religii?
2. Wszystkie raporty dotyczące uczestnictwa katechizowanych na lekcjach religii w szkole potwierdzają fakt, że rezygnują z niej najczęściej maturzyści. Jest to swoiste „wotum nieufności” nie tylko wobec katechetów, ale przede wszystkim świadczy to o świadomym odrzuceniu Osoby Jezusa i braku zainteresowania Jego nauką. Co katecheci mogą uczynić, aby ten trend odwrócić?

5. Wniosek końcowy

W przedstawionej do recenzji pracy doktorskiej p. mgr. lic. Aleksandra Brzezińska-Lis rozwiązała ważny problem naukowy związany z mierzaniem efektów formacji chrześcijańskiej młodzieży klas maturalnych w archidiecezji krakowskiej, dotyczącej budowania obrazu Jezusa wśród młodzieży kończącej edukację w szkole średniej. Potwierdzam, że główny cel badawczy został pomyślnie osiągnięty, a Doktorantka wykazała się dobrym poziomem wiedzy z zakresu formacji młodzieży szkół średnich, umiejętnie ukazała jej psychologiczny portret, preferencje religijne oraz zdobytą wiedzę. Przy tym dziele ujawniła się jej kompetencja w planowaniu pracy teoretycznej, ale także sprawność w prowadzeniu własnych badań empirycznych. Dzięki tym badaniom umiejętnie zweryfikowała w warunkach rzeczywistych opisane wcześniej rozwiązania teoretyczne. Przy pomocy właściwych metod dokonała rozwojowego połączenia materiału teoretycznego z wynikami swoich badań empirycznych i ciekawie wszystko zwizualizowała w poprawnie sporządzonych tabelach.

Stwierdzam po lekturze dostarczonego materiału, iż p. mgr. lic. Aleksandra Brzezińska-Lis posiada dobrą wiedzę z zakresu katechetyki, dzięki czemu potrafiła rozwiązać oryginalnie zadanie naukowe. Z lektury pracy wnoszę, że posiada także odpowiednie kwalifikacje do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Jej rozprawa doktorska wnosi nowe elementy w rozumienie formacji młodzieży klas maturalnych, która kończy szkolną edukację religijną. Jestem także przekonany, że ta praca ma znaczenie praktyczne. Dlatego postuluje przyjęcie tej rozprawy i dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 6.09.2023 r.

ks. prof. dr hab. Marian Zając

ks. Marian Zając